

Натрупването на паметта и изграждането на канона в литературата

(Емил Димитров, Памет, юбилей, канон.
Увод в социологията на литературата. С.: Изток-Запад, 2012)

Едвин Сугарев

В основата на тази книга е залегнала докторската дисертация на автора, успешно защитена през 2009 г. Но не мога да не отбележа, че Емил Димитров е хвърлил доста усилия да уплътни своя текст и да разшири до много по-универсални хоризонти направените в дисертационния труд научни изводи. Книгата изненадва с различния код, с който са прочетени и обговорени ключови процеси в литературната ни история; вметването на събитията в една много рядко използвана досега перспектива – тази на литературната социология – и респектира с изключително доброто познаване и ориентация сред събитията и свързаните с тях документи, със способността всички тези разнородни източници да бъдат концептуализирани и обобщени, с детайлното разглеждане на механизмите и инструментите на литературната институционализация – сиреч на онова своеобразно „опитомяване“ на литературата от държавата, използвано за градене на национални културни модели и митологии. Нейната основна цел е да разгледа не друго, а канонизиращите механизми в сеплението между литературата и държавата, генезисът и утвърждаването на канона и пантеона на българската литература, различните аспекти на това утвърждаване и инструментариума, използван за тази цел: институциите на юбилея, музея, своеобразната литературна йерархия на титулуването, литературните награди, издателската политика на държавата, погребението и неговото продължение като сакрализирана памет за идеализирания институционално автор.

От тази гледна точка текстът анализира литературните процеси в една различна парадигма, включваща редица зависимости от извънлитературен характер – като същевременно провокира и проблематизира традиционните представи за същото това развитие, разголвайки естатистките механизми за въздействие върху литературата – и показвайки ни до каква степен тези механизми за въздействие са успешни и пораждат смисли и предубеждения, йерархии и литературни митове. Неслучайно между впрочем и авторът определя социологията на литературата като „критика на статуквото и на литературно-историческите митове, оголвайки тяхната „направа“; както и като „задължителен коректив на историята на българската литература“.

С други думи – книгата на Емил Димитров доказва – и то убедително, че литературата е не толкова съвкупност от мислени само като естетическа стойност автори и техни текстове, колкото начинът, по който ги четем, интерпретираме, йерархизираме и институционализираме във времето и в зависимост от конкретните му изисквания и социални поръчки. Това разбиране лежи и в основата на използвания научен метод, определен от автора като „просветване на смислите“: според него „хуманитарният предмет е *интенционален предмет*, т. е. такъв, който е попил отношението, „погледа“ към себе си“. Според автора и културните събития, и литературните персони, текстове и ритуали са пряко зависими от кода, с който са четени, осмисляни и, не на последно място, употребявани – за задоволяване на конкретни социални и политически поръчки през времето. Разчитането на механизмите на този поглед към хуманитарния предмет за специфичната оптика и многопластовост, с която го одарява овъншненото отношение към него, дава възможността смисловите носители да бъдат „просветнати“, като в това просветване малкото става знак за универсалното. Тази парадигма на прочита има определено интердисциплинарен характер – доколкото нейната територия се простира между литературното и историческото, социологическото и политическото – и доколкото тя вмества литературата в контекста на понятия като национална идея и национален идеал – благодарение на което може да бъде мислена не само като литературна социология, но и като философия на литературната история.

Тази интердисциплинарна перспектива на осмислянето на литературните феномени личи много ясно още в първата глава, където отправната точка на автора е потърсена не другаде, а в спецификата на националния идеал. Това е една от най-интересните и смислово натоварени части от тази книга, в която проличава способността на автора да анализира изключително проблематични категории от българската история – една способност, ясно видима при анализа на понятията национален проект, национална доктрина и национален идеал. Видим е и куражът му да дефинира често заобикаляни или направо фалшифицирани народопсихологически феномени – какъвто е случаят с разглежданата от него специфика на националния идеал – определен като статичен и замръзнал в пространството, имащ предимно пространствени и дори картографически измерения, изразени чрез картата на Санстефанска България – и тъкмо поради това: мислен като блян и битуващ в своята несъществуемост и неосъществимост.

Този момент е много точно фиксиран в текста: това е 27 ноември 1919 г. – датата на подписване на Ньойския договор – и датата, в която става своеобразната смяна на караула – на мястото на десетилетната неосъществена мечта идва изживяването на неосъществимия блян – с всичките му болки и носталгии. Подмяната е персонифицирана – чрез спонтанното припознаване на Вазов като народен вожд в този тежък за нацията момент – и демонстративното загърбване на министрите, които от сградата на Министерския съвет се опитват да конкурират неговата

импровизирана реч от прозореца на Юнион клуб. Оттам нататък започва този сложен, многопластов процес на „опитомяване“ на литературата от властта и натоварването ѝ с компенсаторни функции – както много точно Емил Димитров го е определил – с изживяването на литературата като квазиекзархия. Дефиницията на това явление е свързана с идеята, че:

В края на второто десетилетие на ХХ век в България става безпощадно ясно: националният идеал не може да бъде постигнат, той не може да бъде живян, а може само да бъде *мечтан*, *бленуван*, *припомнян*. Ето защо на преден план трябва да излезе онази форма на културата, която кореспондира със социалните нагласи и може да отговори на „обществената поръчка“. Това, разбира се, е литературата (...) тя наследява мисията на Езархията, но за да разгърне своята институционална мощ, се нуждае от „патерицата“ на държавата.

На спецификата и функциите на тази патерица са посветени следващите глави от книгата на Емил Димитров. Във втора глава се разглежда институцията и практиката на юбилея – от неговата първоначална функция като „сакрализация на светското“ до неговите прагматични, осмислени и от държавата функции като „социална институция на споделената празничност“ и като циклизиращ времето и задаващ в движение очертанията на канона. Чрез изследване на реалните механизми на юбилея – като се използват за пример двата Вазови юбилея – от 1895 и 1920 г., както и сравнението им с другите юбилейни практики, започва протичащата в цялото изследване теза за зададената от държавата вазовоцентричност на българската литература. В хода на този анализ се вметват все нови и нови аспекти от сцеплението между държава и литература, осъществяващо се през 20-те години на миналия век. Сред тях би следвало да отбележим: своеобразната литературна титулатура, въздала на Вазов титлите „народен поет“ и „патриарх на българската литература“; литературния мемориал като комплекс от техники за сакрализация на паметта, осъществявани чрез литературния паметник и литературния музей; сакрализиращите функции на погребението и литературния некропол; формирането на държавната културна политика и конкретните форми на стимулиране на литературата, които предполагат и различни форми на канализация, йерахизация, която не винаги отговаря на реални естетически достойнства, както и паралелните на стимулирането и литературните награди репресивни механизми на цензура и контрол; създаването на българския литературен канон и пантеон – и техните взаимоотношения с различните контекстуални пластове от литературната ни история; опитът за „завързване“ и оцелостяване на културната ни история, осъществен чрез първото мащабно културно честване в историята на България – това през 1929 г., когато се честват едновременно 1000 г. от Златния век на цар Симеон, 50 години от Освобождението на България и 10 години от ко-

ронацията на цар Борис III. Всички тези сложни механизми на сцепление между литературата и културната политика на държавата са детайлно и изчерпателно проследени в текста на Емил Димитров.

Сред достойнствата на това изследване бих искал да отбележа и изключително прецизния научен апарат, който му придава академичен характер. Само бележките под линия са стотици – и съвсем не са свързани само с посочване на източници, но и с допълване, детайлизиране и доизясняване на дететите в текста тези – заедно с приложенията те играят ролята на втори текст, който по обем и задълбоченост не само конкретизира, но и конкурира основния. Друго достойнство е изключителния усет за детайла, разбирането за неговата символична и дешифрираща функция, чрез която могат да бъдат разчетени и осмислени ключови събития от културната ни история. Достатъчен е само един пример: особеното внимание, което е отделено на дискусията в Народното събрание по повод основаването на Вазовия музей, при която етатизма на държавните чиновници лъсва с цялата му абсурдност – чрез един законен акт те просто прегазват Вазовото завещание и си присвояват и къщата, и вещите, и даже авторските права на народния поет – с презумпцията – изразена най-ясно с думите на Александър Стамболийски – че хора като него принадлежат на нацията и нямат право на нищо свое.

В заключение бих искал да отбележа, че самият текст неслучайно е конкретизиран темпорално в 20-те години и персонално прицелен във фигурата на „патриарха на българската литература“ Иван Вазов. Иначе казано, Емил Димитров разглежда един „патриаршески“ или, по-точно казано, монархичен модел на институционализиране на литературните стойности, в чийто център неоспоримо стои фигурата на народния поет – поради което и канонът, и пантеонът с право са определени като „вазовоцентрични“. Бихме могли да се запитаме на какво се дължи този избор – и дали историята на българската литература би била различна, ако властта би избрала за център на своята литературна митология не Вазов, а примерно Пенчо Славейков, като негов протагонист би бил не Иван Шишманов, а примерно д-р Кръстев.

Зададеният от автора контекст дава достатъчно ясен отговор и на този въпрос: подобен избор би бил невъзможен. Вазов е удобната и дори единствено възможната фигура, способна да продължи банкрутирания национален идеал под формата на литературна митология. Той е избран от властта, защото е непротиворечив, защото при него липсва онзи сблъсък между общото и личното, между индивидуалното и общественото – както и между българското и общочовешкото, белязал на практика всички изяви творци от по-късните поколения. Вазов е необходим именно като фигура, която „врзва“ културната история, която има достатъчно авторитет, дълготрайност на културно пребиваване и издръжливост, за да хвърли мост между идеалите на Възраждането и техния банкрут в конкретния опит да бъдат постигнати – чрез конкретни властови безумия, управленски практики и народопсихологически гърчове в следвъзрожденска България. Всъщност именно тази

непротиворечивост и тази патриаршеска еднозначност предопределя изключителната, дори невероятна дълготрайност на вазоцентричността в българския културен модел.

В заключение бих могъл да определя книгата на Емил Димитров „Памет, юбилей, канон. Увод в социологията на литературата“ като един безспорно приносен, интересен и перспективен труд, който по нов и качествено различен начин интерпретира възможностите литературата да бъде четена и през призмата на социологията – и държавата да бъде интерпретирана като един от важните фактори, участващи в изграждането и пренаписването на литературния канон.